

MUZIKINIO FOLKLORO PROBLEMOS

ISSN 1392–2831 Tautosakos darbai XXXVIII 2009

„RYTŲ DŽŪKAI“ AR „RYTŲ AUKŠTAIČIAI“: TERMINO IR MUZIKOS DIALEKTO PROBLEMA

DAIVA RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ

Lietuvos muzikos ir teatro akademija

Straipsnio objektas – „rytų dzūkų“ ir „rytų aukštaičių“ sąvokos, šiuolaikinėje etnomuzikologijoje neretai vartojamos kaip sinonimai.

Darbo tikslas – revizuoti šių sąvokų vartoseną dialektologijos ir etnomuzikologijos moksluose, pabandyti apibrėžti ir išskirti rytų dzūkų ir rytų aukštaičių muzikinius dialektus, remiantis savitomis šių dialektų melodikos ypatybėmis.

Tyrimo metodai – analitinis aprašomasis, lyginamasis, tipologinis.

Žodžiai raktai: muzikos dialektas, rytų aukštaičiai, rytų dzūkai, arealas, melodinis tipas.

Dzūkai ar aukštaičiai?

Dilema dzūkai / aukštaičiai lietuvių dialektologijoje ir etnomuzikologijoje, matyt, kilo jau gana seniai. Dėl kai kurių ribinių teritorijų skyrimo vienam ar kitam dialektui tebediskutuojama iki šiol. Viena tokių teritorijų – Kernavė ir jos apylinkės. Stokodami tikslesnių žinių, vieni kalbininkai Kernavės apylinkes neretai skirdavo vienai tarminei grupei (dzūkams), kiti – kitai (rytų aukštaičiams). Dar 1972 m. dialektologas Kazys Morkūnas rašė, kad daugeliu fonetikos ir gramatikos ypatybių kernaviškiai „labiau pritampa prie Čiobiškio, Musninkų apylinkių rytų aukštaičių, nors kai kurios jų tarmės ypatybės yra būdingos ir gretimiems (Maišiagalos, Trakų apylinkių) dzūkams“ (Morkūnas 1972: 278). Kernavės ir gretimų apylinkių (Čiobiškio ir Musninkų) dainuojamojoje tradicijoje galima stebėti įvairių muzikinių stilių ir dialektų maišymąsi (Dringelis, Vyčiniene 2005: 1021–1071).

Etnomuzikologams ypač įdomios, mįslingos atrodo ir kaimyninio Gelvonų krašto (Širvintų r.) dainos. Čia susipina įvairūs muzikos stiliai: monofonija (dalis vienbalsių melodijų artimos dzūkų monofonijai, dalis sudaro savitą šios teritorijos melodijų grupę), homofonija ir polifonija (sutartinės). Šio krašto žanrų ir stilių įvairovę geriausiai atspindi ankstyvieji (1935 m.) Juozo Kartenio užrašymai. Autorės pastebėjimais, dalis Gelvonų krašto dainų melodijų giminingos rytų (kartais – pietų) dzūkų dainoms (smulkiau apie Gelvonų krašto dainų melodiką žr. Vyčiniene 2009: 1037–1046).

Vis dėlto ypač daug neaiškumų tyrėjams kelia Švenčionių ir Ignalinos rajonai, kurie kai kada yra interpretuojami kaip rytų Aukštaitijos, o kartais – kaip rytų Dzūkijos dalis. Lietuvių etnomuzikologijoje „muzikinio dialekto“ terminas yra palyginti naujas, jis perimtas iš kalbininkų (kalbotyra dialektu vadina konkrečiai apibrėžtos teritorijos gyvąją liaudies kalbą su jai būdinga fonetine, morfologine, sintaksine sistema ir savitos kalbėsenos ypatumais). Etnomuzikologai, sudarydami kokio nors regiono dainų rinkinius, visų pirma remiasi chrestomatiniiais lietuvių dialektologų darbais. Dėl to pirmiausia rūpi išsiaiškinti, kaip „rytų aukštaičių“ ir „rytų dzūkų“ sąvokos interpretuojamos dialektologų.

Dzūkai / aukštaičiai lietuvių tarmių klasifikacijoje

Lietuvių kalbos tarmių klasifikacijų būta ne vienos, detaliausią dar XIX a. pabaigoje (1898 m.) pateikė Antanas Baranauskas. Jo klasifikacijoje tarp kitų tarmių skiriami: (6) rytiečiai pirmieji pietiečiai (apima Veprių, Upninkų apylinkes, buv. Kauno apskrities pietrytinę dalį ir nusitęsia į buv. Vilniaus gubernijos Trakų ir Vilniaus apskritis bei buv. Suvalkų gubernijos rytinę dalį); (11) rytiečiai šeštieji (Rokiškis, Zarasai, Utena, o rytuose įeina ir buv. Vilniaus gubernijos Švenčionių apsk.). Kalbant apie rytiečius, yra paminėta ir dzūkų tarmė.

Alekso Girdenio ir Zigmo Zinkevičiaus tarmių klasifikacijoje (ja bene dažniausiai remiasi įvairių sričių mokslininkai) yra skiriami rytų aukštaičiai – panevėžiškiai, širvintiškiai, anykštėnai, kupiškėnai, uteniškiai ir vilniškiai (pagal šią klasifikaciją Švenčionių ir Ignalinos rajonai priklausytų rytų aukštaičiams).

Kalbininkas Antanas Salys į atskirą aukštaičių patarmę išskyrė dzūkus ir padalijo į dvi didesnes šnektas – rytų ir vakarų (tuo tarpu Kazimieras Būga, beje, kaip ir A. Baranauskas, dzūkus skyrė prie aukštaičių rytiečių).

Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijoje (Grinaveckienė [ir kt.] 1970: 25) aukštaičių yra skiriamos keturios pagrindinės tarmės: vakarų, vidurio, rytų aukštaičiai ir dzūkai. Toliau detalizuojama, kad dzūkais yra vadinami ir rytus ir pietus už linijos Turmantas – Labanoras – Kietaviškės – Alytus – Būdvietis (Lazdijų r.) gyvenantys aukštaičiai, kurie vietoj afrikatų *č*, *dž* taria *c*, *dz*, o priebalsius (ar jų junginius) *t(v)*, *d(v)* prieš *i* (*i*, *į*, *y*) ir *ie* verčia į *c(v)*, *dz(v)*, pavyzdžiui: *čia* ~ *ca*, *medžiai* ~ *medzai*, *tikras* ~ *cikras*, *diena* ~ *dziena*, *dvi* ~ *dzvi*, *ketvirtas* ~ *kecvirtas*. Tiesa, patys šiauriniai dzūkai – maždaug iki Kretuonų, Ceikinių (Ignalinos r.), Tverečiaus – *t(v)* ir *d(v)* minėtais atvejais išlaiko sveikus (ten pat: 36). Vietoj literatūrinės kalbos balsių *o*, *é* rytų dzūkai taria įvairaus platumo balsius *a*, *e*, (*æ*) (Adutiškis), *a*, *e* (Rimšė, Antakmenė, Tverečius) (ten pat: 37). Rytų dzūkai šalia liepiamosios nuosakos formų su *-k* dar vartoja ir formas be formanto *-k*, pavyzdžiui: *darai* „daryk“, *duoi* „duok“, *sėste* „sėskite“, *valgaite* „valgykite“ (ten pat: 39). Šioje klasifikacijoje rytų aukštaičiai ir rytų dzūkai yra aiškiai atskirti, o tarp pačių dzūkų dar skiriami rytų ir šiaurės dzūkai (pastarosios patarmės kaip tik atitinka mums rūpimos teritorijos ribas).

„Rytų aukštaičiai“ ir „rytų dzūkai“ etnomuzikologijos tradicijoje

Pasižiūrėkime, kaip „rytų aukštaičių“ ir „rytų dzūkų“ dialektų klausimas sprendžiamas lietuvių etnomuzikologijoje. Chrestomatinis tapęs muzikinis leidinys, kuriame lietuvių liaudies dainos ne tik pirmą kartą surūšiuojamos pagal etnografinius regionus, bet ir glaustai apžvelgiamos savitos jų melodikos ypatybės, yra Jadvygos Čiurlionytės 1938 m. parengtos „Lietuvių liaudies melodijos“ (Čiurlionytė 1999a). Įvardiniame straipsnyje J. Čiurlionytė išskiria ir apibūdina aukštaičių, žemaičių, Mažosios Lietuvos, dzūkų, užnemuniečių (suvalkiečių) dainas. Tarp 117 aukštaičių dainų patenka 53 Vilniaus krašto (Švenčionių apsk.) dainos, tačiau autorė jų smulkiau neapibūdina (tiesa, poskyryje apie dainų formą ji atkreipia dėmesį, kad Ignalinos apskrityje (Ceikiniuose, Tverečiuje, Paringyje) „užtinkamas dar vienas dainos tipas, kuris kai kuo gali būti svarbus ir įdomus. Tai yra daina, susidedanti iš dviejų strofų ir dviejų melodijų eilučių. Jos ypatingumas pasireiškia tuo, kad kiekviena jos strofa (tekstas ir melodija) kartojama be jokių pakeitimų“ (Čiurlionytė 1999b: 20). Vis dėlto, apibūdindama atskirų etnografinių sričių dainų muzikines-stilistines ypatybes, J. Čiurlionytė savitas Vilniaus krašto dainas tarsi išleidžia iš akių. Poskyryje „Aukštaičių dainos“ ji teigia: „aukštaičiai turi tris pagrindinius dainos tipus: 1) pačios primityviausios melodijos tipą (piemenų raliavimai, ridavimai, sūpuoklinės dainos), 2) sutartinės ir 3) naujesnio tipo dainos. Pirmojo tipo dainų melodijos – labai nesudėtingos struktūros (*a a*), mažu ambitu, neaiškia tonacija ir paprastu ritmu“ (ten pat: 27). Kaip matome, savitoms vilniškių dainoms šioje aukštaičių dainų tipologijoje vietos neatsirado. Jos netinka nei prie pirmojo, pačių primityviausių melodijų, dainų tipo, nei prie sutartinių, nei prie trečiojo, naujesnio tipo dainų. Kad J. Čiurlionytė savitoms vilniškių dainoms neskyrė specialaus dėmesio, matyti ir iš tolesnio jos teiginio: „retai teuztinkama Aukštaitijoje senoviška tonacija, minorinės tonacijos taip pat retenybė“ (ten pat: 28). Tuo tarpu net ir prabėgomis panagrinėję aukštaičių skyriuje paskelbtas Vilniaus krašto dainas, pastebėtume, kad dauguma jų yra minorinio atspalvio, neretai su VII aukštu laipsniu (žr. ČLLM nr. 4, 5, 7, 9, 11, 13, 22 ir kt.).

Po trisdešimt metų pasirodžiusioje solidžioje knygoje „Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai“ (Čiurlionytė 1969), kuri daugeliui įvairių kartų studentų – būsimų muzikologų, kompozitorių ir etnomuzikologų – ilgą laiką buvo vienintelis, nepakeičiamas muzikinės folkloristikos vadovėlis, J. Čiurlionytė jau skiria ir aiškiai apibrėžia rytų dzūkų muzikinį dialektą. Nurodydama, kad pastaruoju metu kalbininkai rytų dzūkus skiria rytų aukštaičiams vilniškiams, ji teigia: „rytinės dzūkų krašto dalies, šiaurėje siekiančios Zarasus, folkloras šiek tiek skiriasi nuo pietinių rajonų. *Rytų dzūkai* [visose citatose kursyvu išskirta mano – D. R.-V.] išlaikė kai kurios senovinius žanrus, kurių negalima rasti einant į pietus. Prie jų reikia priskirti atskiras kalendorinių apeigų dainas, kaip, pavyzdžiui, Užgavėnių, kurios buvo dainuojamos važinėjantis rogėmis, pavasarį šaukiančios dainos apie Jurgį, derliaus ir naminių gyvulių globėją, paruginės, kurios ypač dažnai skambėdavo per Sekmines, lankant rugius“ (ten pat: 292). Autorė pabrėžia, kad rytinių rajonų melodijos pasižymi savitais bruožais, jos iš dalies yra artimos baltarusių melodikai. Rytų Dzūkijoje,

pasak etnomuzikologės, paplitusios ir savitos amebėjinio dainavimo rūšys, susijusios su šiaurės aukštaičių sutartinėmis ir, galimas dalykas, esančios jų substratai (ten pat: 292–293). Bylą „rytų dzūkų“ naudai šioje knygoje užbaigia dar vienas svarbus J. Čiurlionytės teiginys: „*rytinė Dzūkijos dalis*, nors ir būdama gimininga pietinei, ypač derminių-intonacinių atžvilgiu, turi savitą, tik šiems rajonams būdingų bruožų“ (ten pat: 292).

Genovaitė Četkauskaitė, dzūkų dainų melodikos žinovė, studijoje „Dzūkų melodijos“ (Četkauskaitė 1981) teigia, kad muzikinėje folkloristikoje „dzūkų“ terminas vartojamas sąlygiškai. „Svarbiausiais kriterijais, pagal kuriuos įprasta apibrėžti šio krašto muzikinės-poetinės kūrybos specifiką bei teritorines ribas, laikoma kai kurių žanrinių grupių dainų paplitimas ir stilistiniai-faktūriniai melodijų savitumai“ (ten pat: 7). Vis dėlto, matyt, remdamasi dialektologų tarmių skirstymu, G. Četkauskaitė pagal muzikines-stilistines savybes išskiria vakarų dzūkus (šis terminas vartojamas vietoj J. Čiurlionytės vartoto „pietų dzūkai“) ir rytų dzūkus. G. Četkauskaitės tyrimais, „žilos praeities pėdsakus išsaugojusių lauko darbų <...> dainų ir kalendorinių apeigų <...> dainų daugiausia užrašyta vakarų dzūkų (Alytus, Lazdijai, Varėna, Eišiškės, Trakai, Vievis), rytų dzūkų (Švenčionys, Ignalina) ir Baltarusijos TSR lietuvių gyvenamose vietose (Gervėčiai, Gardinas, Lyda). Tačiau šių žanrų dainų taip pat pasitaiko vakarų (Prienu, Kaunas, Vilkaviškis, Kapsukas [dabar Marijampolė – D. R-V]) ir rytų (Širvintos, Utena, Kupiškis, Biržai, Zarasai, Rokiškis) Aukštaitijoje“ (ten pat: 8). Kaip matome, G. Četkauskaitė, remdamasi muzikinėmis dainų savybėmis, atskiria rytų dzūkus (Švenčionių, Ignalinos apyl.) nuo rytų aukštaičių (Širvintos, Utena, Zarasai ir kt.). Šių dviejų dialektų folkloro išskirtinumas bei savitumas atsispindi ir lakoniškuose etnomuzikologės komentaruose prie dainų: „piemenų dainelė, gausiau užrašyta rytų Aukštaitijoje“; „rytų dzūkų piemenų dainelė“; „rytų dzūkų rugiapjūtės daina“; „vakarų ir rytų dzūkų kalėdinė daina“; „rytų aukštaičių sūpuoklinė daina (LLDK Kl 526) <...>. Sausdinama rytų dzūkų melodija“ ir pan. Taigi rytų dzūkai ir rytų aukštaičiai G. Četkauskaitės knygoje suvokiami ir interpretuojami kaip savarankiškų, skirtingų muzikinių dialektų atstovai (o terminai „rytų dzūkai“ ir „rytų aukštaičiai“ nevertojami kaip sinonimai).

Aukštaičių dainų melodikos specialistė Laima Burkšaitienė solidaus leidinio „Aukštaičių melodijos“ (Burkšaitienė, Krištopaitė 1990) pratarmėje teigia, kad „*monofoninis stilius* visų pirma būdingas dzūkų ir suvalkiečių dainoms, priklausančioms bendrai pietų Lietuvos vienbalsei muzikinei kultūrai, bet jų turi ir kiti aukštaičiai. Galima skirti du šio stiliaus dainų paplitimo židinius: Aukštaitijos rytuose (Bagaslaviškis, Musninkai, Gelvonai Širvintų rajone) ir šiaurės rytuose (Rokiškio rajonas)“ (Burkšaitienė 1990: 25). Knygoje „Aukštaičių melodijos“ Švenčionių ir Ignalinos apylinkių dainų nerandame. Peršasi išvada, kad L. Burkšaitienė šių apylinkių muzikinio dialekto aukštaičiams nepriskiria. Tačiau, rašydama, kad „*monofoninis stilius* visų pirma būdingas dzūkų ir suvalkiečių dainoms, priklausančioms bendrai pietų Lietuvos vienbalsei muzikinei kultūrai“, etnomuzikologė tų apylinkių tarsi nepriskiria nė dzūkams (juk Švenčionių ir Ignalinos rajonai – tai ne pietų Lietuva). Taigi Švenčionių-Ignalinos muzikinis dialektas šiuo atveju iš viso kažkur pasimeta...

Muzikinių dialektų dilema garso įrašų leidyboje

Dar didesnės painiavos esama skelbiant mus dominančio regiono garso įrašus. Galima pastebėti, kad Švenčionių-Ignalinos muzikinis folkloras vienu atveju patenka prie aukštaičių, kitu – prie dzūkų. Antai G. Četkauskaitės parengtoje kompaktinėje plokštelėje „Lietuvių liaudies muzika“ (Četkauskaitė 1995) kai kurios darbo ir kalendorinės dainos atstovauja pietryčių Aukštaitijai („Ralia rolia, karvelė rūta“ [LLM nr. 4], „Generalio raliio“ [LLM nr. 5], „Kas man supa“ [LLM nr. 22] ir kt.), tuo tarpu kai kurios jų (arba labai artimi jų variantai) tos pačios sudarytojos G. Četkauskaitės yra skelbtos minėtame „Dzūkų melodijų“ rinkinyje kaip rytų dzūkų (plg. „Ralia rolia, karvelė rūta“ [DzM nr. 22] ir kt.). Beje, tas pačias rytų dzūkų sūpuoklių ir ganymo dainas randame ir kitame G. Četkauskaitės parengtame garso leidinyje – „Aukštaičių dainos“: „Generalia ralia“ (AD nr. 14), „Kas man supa“ (AD nr. 11). Kalbininkams toks dainų klajonių iš leidinio į leidinį reiškinys galėtų pasirodyti nereikšmingas – juk rytų dzūkai laikytini aukštaičiais (tada ir minėti pavyzdžiai nekliudo, kad rytų dzūkų dainos, skelbtos „Dzūkų melodijų“ rinkinyje, atstovautų pietryčių Aukštaitijai kitose kompaktinėse plokštelėse). Vis dėlto pirmojoje serijos „Lietuvių liaudies muzika“ dalyje „Dzūkų dainos“ (DzD) vėl randame tas pačias minėtas kelias dainas. O juk ši etnomuzikologinė garso įrašų serija turėtų atskleisti muzikinius Lietuvos etnokultūrinių sričių ypatumus, pabrėžti ne kalbinių, bet muzikinių dialektų skirtumus. Taigi, etnomuzikologo akimis žiūrint, čia esama painiavos.

Švenčionių ir Ignalinos apylinkių dainos gana gausiai pristatomos naujausiame aukštaičių folkloro garso įrašų leidinyje „Aukštaitijos dainos, sutartinės ir instrumentinė muzika“, sudarytame etnomuzikologų Austės Nakienės ir Rūtos Žarskienės. Rytų aukštaičiams priskirtos archajiškos vienbalsės dainos¹ (ADSIM nr. 66, 68, 69, 72, 73, 74, 76, 77), sudėtos antrosios plokštelės pabaigoje po polifoninių giesmių (sutartinių) ir daugiabalsių homofoninių dainų, suskamba šiek tiek netikėtai. Jos tarsi iškrinta iš įvairių aukštaičių daugiabalsio dainavimo pavyzdžių konteksto². Savo muzikinėmis ypatybėmis, charakteriu ir dainininkų tembro spalva šios dainos yra daug artimesnės dzūkams nei šiaurės rytų aukštaičiams³.

Knygoje su kompaktine plokštele „Gervėčių melodijos“ (Daniliauskienė, Razmukaitė 2003) etnomuzikologės Joana Giedrė Razmukaitė ir Laima Burkšaitienė, apibūdindamos gervėtiškių dainas, pagal įvairius parametrus skiriamas rytų dzūkams, išvelgia gana daug melodikos bendrumų su Švenčionių ir Ignalinos dainomis (apie tai žr. toliau). Apie gervėtiškių ir švenčioniškių dainų bendrumą galima spręsti ir nebūnant muzikinio folkloro specialistu – pakanka pasiklausti minėtų garso publikacijų arba gyvo dainavimo.

¹ Kaip teigia leidinio parengėjos, rytiniame Aukštaitijos pakraštyje vienbalsiai buvo dainuojamos daugelio žanrų dainos, tarp jų darbo, vestuvių ir kalendorinės (ADSIM 19).

² Leidinio parengėjų pastebėjimu, „vienbalsumo tradicijai būdingos dermės, atlikimo stilius dominuoja ir šio krašto instrumentinėje muzikoje“ (ADSIM 20).

³ Straipsnio autorė apie tai jau užsiminė minėtos kompaktinės plokštelės recenzijoje (žr. Račiūnaitė-Vyčienė 2008: 302).

„Rytų aukštaičiai“ ir „rytų dzūkai“ kituose tautosakos leidiniuose, straipsniuose, žemėlapiuose

Apžvelgėme tik stambiausius etnomuzikologinius ir garso įrašų leidinius. Jie yra aktualiausi, nes neretai tampa pamatiniais tolesniems muzikinio folkloro tyrimams. Įvairių straipsnių bei leidinių, kuriuose galima išvelgti vis tą pačią dviejų dialektų dilemą, yra ir daugiau. Pavyzdžiui, vienas jų – etnomuzikologės Aušros Žičkienės straipsnis „Baltarusių tautosaka iš Vilniaus Ivano Luckevičiaus gudų muziejaus Lietuvių tautosakos rankraštyne“ (Žičkienė 2006). Apibūdindama dainas, autorė rašo, jog ta ar kita daina „yra žinoma Dzūkijoje“ ir „rytų Aukštaitijoje“. A. Žičkienės komentuojami dainų pavyzdžiai rodo, kad rytų Aukštaitijai ji skiria Švenčionių-Ignalinos kraštą. Tuo tarpu archajiška gervėtiškių tarmė, gyvuojanti Švenčionių rajono kaimynystėje, „Gervėčių pasakų“ (Seselskytė [ir kt.] 1997) anotacijoje apibūdinama kaip rytų dzūkų (apie gervėtiškių ir švenčioniškių dainų melodikos bendrumus trumpai jau užsiminėme, smulkiau dar bus kalbama): „medžiaga pateikta remiantis archyvų rankraščiais, išlaikant rytų *aukštaičių vilniškių* (arba *rytų dzūkų*) pietinės dalies tarmei būdingas leksikos, morfologijos ir sintaksės formas, fonetikos ypatybes.“⁴

Ne tik specialistams, bet ir tautosakos mėgėjams gerai žinomoje rinktinėje „Aš išdainavau visas daineles“ (Krištopaitė 1988) pasakojimai apie liaudies dainininkus ir muzikantus sudėlioti pagal pateikėjų etninę priklausomybę: aukštaičiai, suvalkiečiai, dzūkai, žemaičiai. Dzūkų skyriuje aprašyti Dieveniškių (Šalčininkų r.), Kurtiškės (Ignalinos r.), Daumilų (Švenčionių r.), Lazdinių (Švenčionių r.) ir Kargaudų (Rodūnios vls., Lydos apsk., dab. Baltarusija) dainininkai. Taigi Šalčininkų, Ignalinos, Švenčionių ir Baltarusijos lietuviškų salų gyventojai šioje knygoje skiriami *rytų dzūkams*.

Žemėlapiuose rytų dzūkų / rytų aukštaičių arealai nurodomi nevienodai. Antai lietuvių kalbos tarmių paplitimo žemėlapyje⁵ (sudarytame pagal Z. Zinkevičiaus tarmių klasifikaciją) rytų dzūkų teritorija šiaurėje driekiasi beveik iki pat Zarasų, pietuose per Dieveniškių apylinkes nusitęsia į Baltarusijos lietuviškas salas (Gervėčius). Lietuvos etnografinių sričių žemėlapyje, sudarytame pagal XIX a. materialinę kultūrą, dzūkai šiaurinėje jų arealo dalyje užima gerokai mažesnę plotą – siekia tik Pabradę ir Švenčionių rajono pietinį kraštą. Be to, dzūkai šiame žemėlapyje neskirstomi į rytų ir pietų. Didžioji Švenčionių rajono dalis ir visas Ignalinos kraštas čia atitenka aukštaičiams.

Etnologo Žilvyčio Šaknio manymu, nagrinėjant Dzūkijos ir Aukštaitijos etnografinių sričių ribas, visi dabartiniai Vilniaus, Švenčionių ir Ignalinos rajonai skirtini Dzūkijai, jis rašo: „Nors daugumoje žemėlapių Ignalinos ar net Švenčionių rajonai priskiriami Aukštaitijai, tačiau remiantis XX a. pirmosios pusės kultūrinėmis realijomis, krašto ekonomine specifika juos priskirčiau Dzūkijai“ (Šaknys

⁴ Žr. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos interneto puslapį: <<http://www.vlkk.lt/programos/paremti-leidiniai/tautosakos.html>>.

⁵ <http://samogitia.mch.mii.lt/KALBA/kalbimages/S_tarmes.gif>, [žiūrėta 2009-06-15].

2002). Pasak Ž. Šaknio, dabartiniame Lietuvos regionų žemėlapyje Dzūkiją galėtų sudaryti: Lazdijų, Alytaus, Varėnos, Šalčininkų, Vilniaus, Švenčionių, Ignalinos rajonai (paliekant alternatyvą Švenčionių ir Ignalinos r. priskirti Aukštaitijai). Vis dėlto naujausiame Lietuvos etnografinių regionų žemėlapyje, sudarytame D. Pivoriūno ir Ž. Šaknio Etninės kultūros globos tarybos užsakymu (Vyšniauskaitė [ir kt.] 2001) ir paskelbtame oficialiame Lietuvos Respublikos Seimo (Šaknys 2002) ir kituose interneto puslapiuose⁶, Dzūkijos ir Aukštaitijos ribos kiek kitokios. Pagal šį žemėlapiį mus dominantys Švenčionių bei Ignalinos rajonai skiriami skirtingiems etnokultūriniais regionams: Švenčionių – dzūkams, Ignalinos – aukštaičiams. Beje, etnografinių regionų ribos čia nustatytos pagal seniūnijų ribas. Mano galva, toks principas nėra geras, jis neturėtų būti taikomas etninės kultūros sričių tyrėjų. Daugumos folkloro reiškinių paplitimo ribos dažniausiai nesutampa nei su rajono, valsčiaus, nei su apylinkės (juo labiau seniūnijos) ribomis. Visų pirma tai pasakytina apie muzikinį folklorą, kurio senojo klodo pavyzdžiai neretai mena dar baltų genčių gyvavimo, jų kultūrinių mainų laikotarpį.

Naujausi dialektologų tyrimai

Pastarojo meto lietuvių dialektologų darbai rodo, kad mums rūpima dviejų dialektų sankirtos tema tebėra aktuali. Kai kurie žymūs kalbininkai imasi tikrinti jau esamas tarmių klasifikacijas. Antai Pranas Skardžius „Lietuvių kalbos dialektologijoje“ (Skardžius [2008]) kelia klausimą, ar dzūkai iš viso gali būti laikomi atskira aukštaičių tarme. Įnešęs į dzūkų egzistavimo, jų „suverenumo“ problemą šiokios tokios sumaišties, mokslininkas vis dėlto nesiima to klausimo iki galo spręsti.

Kiti kalbininkai aktyviai gina dzūkavimo reiškinių (taigi – ir savarankišką dzūkų tarmę). Antai Aloyzas Vidugiris teigia, kad iš šiaur rytinių vilniškių Tverėčiaus šnektos yra pati paskutinė dar grynai dzūkiška: ji, kaip ir gretimos Adutiškio, Mielagėnų ir Švenčionių šnektos, „yra tos pačios *dzūkiškos tarmės* tęsinys, kuria kalbėjo ir senieji Lietuvos sostinės Vilniaus ir jo apylinkių gyventojai“ (Vidugiris 2001: 483). Panašūs ir kalbininko Kazimiero Garšvos pastebėjimai: tverėčėnų šnektos „turi visus rytų aukštaičių vilniškių bruožus: 1) b. k. *am an em en a q e* atitinka *um un im in u i*, 2) dzūkuojama pagal abi ypatybes (*c dz < č dž, t' d'z'*), 3) prieš *e (< e, e), é* kietinami priebalsiai *l, r, s* (ir *d, t, n*)“ (Garšva 2001: 475).

Dar kiti tarmių specialistai, nepasitenkindami esamomis tarmių klasifikacijomis, patys imasi kruopščiai tirti paribių tarmes. Vienas jų – Vytautas Kardelis, pastaruoju metu nuosekliai nagrinėjantis mus dominančią vilniškių patarmę. Kalbininko darbuose, paskelbtuose per pastaruosius penkerius metus, galima stebėti minčių formulavimo raidą nuo pastebėto reiškinių gana atsargaus konstatavimo ir prielaidų kėlimo pirmuosiuose straipsniuose iki galutinių apibendrinamųjų teiginių naujausiuose darbuose. Straipsnyje „Šiaurės rytų vilniškiai. Fonologinės pastabos“ V. Kardelis teigia: „Visas vilniškių plotas skyla į dvi dalis: vienai daliai būdinga dviejų ilgumų

⁶ <http://www.travel.lt/index.php/lietuvos_etnografiniai_regionai/3997>, [žiūrėta 2009-06-9].

sistema, o kitai (ji nėra labai maža) – fonetinė trijų ilgumų sistema <...>. *Dviejų ir trijų ilgumų ribos kol kas nelabai išsėina nusakyti*, trūksta duomenų. Galima tik pridurti, kad, pavyzdžiui, Petruškų kaimas (prie pat Sarių, Švenčionių r., Strūnaičio parapija) priklauso dviejų ilgumų sistemai“ (Kardelis 2002: 85). Remiantis šiais pastebėjimais, galima pridėti, kad Švenčionių bei Ignalinos paribuose pastebimi ir tam tikri muzikinio folkloro išsiskyrimo į du savitus muzikinius dialektus bruožai, nors šių dialektų ribą nustatyti yra dar sudėtingiau nei vietinių šnektų (apie tai irgi bus kalbama).

V. Kardelis, apibendrinamas tolesnius vilniškių tarmės tyrimus, teigia, kad „aiški riba tarp šiaurės rytų ir pietryčių vilniškių eina per Švenčionių rajono plotą <...>. Maždaug ties Svirkomis prasideda mišrusis arealas, pereinamasis plotas tarp dviejų ir trijų balsių ilgumų sistemos ir kaitų modelių. Arealas apima Svirkų, Adučiškio apylinkes, tęsiasi link Tverėčiaus ir Mielagėnų, apima dalį Mielagėnų ir beveik visą Tverėčiaus parapiją“ (Kardelis 2007a: 57). Šioje vietoje norėtusi pridurti, kad ir muzikinio folkloro duomenys rodo Adučiškio ir Tverėčiaus apylinkes buvus savita bendra pereinamąja teritorija (Švenčionių-Ignalinos plote). Tam tikrą Adučiškio-Tverėčiaus teritorijos išskirtinumą, viena vertus, galėjo lemti gamtinės sąlygos⁷. Kita vertus, išskirtines Adučiškio-Tverėčiaus muzikinio folkloro ypatybes galėjo formuoti ir kitos aplinkybės, pavyzdžiui, kultūrinė ir politinė situacija (anot vietos gyventojų, jų nuolatinis gyvenimas tai „po rusais“, tai „po lenkais“⁸). Vis dėlto neatmestina prielaida, kad saviti muzikinio folkloro pavyzdžiai Adučiškio-Tverėčiaus plote, be kita ko, yra „susitelkę“ ir dėl gausių etnomuzikologinių ekspedicijų tose apylinkėse⁹. Kad ir kaip ten būtų, V. Kardelio atlikti tarmių tyrimai ir archeologų pastebėjimai gali praversti būsiniams nuodugniems etnomuzikologų tyrimams.

Apibendrinamas V. Kardelis pabrėžia, kad nors viena vilniškių patarmės dalis artima uteniškiams, kita – dzūkams, *ją skirti būtina*. „Pietryčių vilniškiai turi dvigarsius *um, un, em, en* < **am, *an, *em, *en*, todėl prie pietų aukštaičių prikabinti jų taip pat negalima“ (ten pat). Šie kalbininko teiginiai tampa svarių argumentu etnomuzikologams, norintiems pabrėžti rytų dzūkų muzikinio dialekto išskirtinumą, jų kitoniškumą, palyginti su vakarų dzūkais ir rytų aukštaičiais (uteniškiais, širvintiškiais, zarasiškiais ir kt.).

⁷ Monografijoje „Adučiškio kraštas“ aptinkame svarstant: „Archeologinės paieškos Svirkų-Mielagėnų apylinkėse buvo nesėkmingos. Kodėl? Ši miškinga ir molinga dirvožemio teritorija yra Švenčionių aukštumos dalis, kuri skiria Nemuno-Neries ir Dauguvos upių baseinus. Gamtinė-geografinė padėtis nulėmė, kad ši takoskyra priešistoriniais laikais žmonių buvo apgyventa retokai. Takoskyra galėjo skirti ne tik atskirų upių baseinus, bet ir atskiras baltų gentis“ (Girininkas, Semėnas 2003: 10). Manoma, kad priešistoriniais laikais tokia dykra, skyrusi Žeimenos ir Dysnos upių baseinuose gyvenusias baltų gentis, buvo Svirkų-Mielagėnų apylinkės (ten pat: 11).

⁸ Kultūrinis ir politinis atskyrimas, kaip žinoma, turi ypač didelės įtakos muzikiniam folklorui užsikonservuoti ir išlikti.

⁹ Vien Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Etnomuzikologijos skyriaus Muzikinio folkloro archyve saugoma per dešimt rankraštinų dainų rinkinių (MFA KTR 11, 12, 25, 33, 34, [146], 147, 270, 283, [284, 285], 306), sudarytų iš šiame krašte 1956–1976 m. vykusių ekspedicijų medžiagos. Vėlesnių (1985–2001 m.) ekspedicijų dainos, kurios moksline ir menine verte menkai nusileidžia surinktoms pirmosiose ekspedicijose, dar netranskribuotos ir tautosakos rinkiniai kol kas nesudaryti.

Tolesni tyrimai leido V. Kardeliui patikslinti minėtų patarmių ribas. Pasak kalbininko, riba tarp rytų aukštaičių uteniškių ir vilniškių patarmių „turi pasislinkti šiek tiek į pietryčius nuo Kazitiškio ir Dūkšto“ (Kardelis 2007b: 465). Pažymėtina, kad pirminiai etninės muzikos tyrimų duomenys rodytų kiek kitokias tų patarmių ribas¹⁰, tačiau nuoseklūs paribių tyrimai etnomuzikologų nėra atlikti.

Kalbininkė Jolita Urbanavičienė, išnagrinėjusi rytų aukštaičių vilniškių pakraštinių šnektų kirčiavimo ypatumus, teigia, kad „daug bendrumų galima išvelgti su pietų aukštaičių ir periferinių Baltarusijos salų prozodija, t. y. arealais, neturinčiais kirčio atitraukimo ir veikiamaais slavų kalbų“ (Urbanavičienė 2006: 229). Šie baigiamieji autorės teiginiai siejasi su dainuojamojo folkloro tyrimų duomenimis. Vilniškių tarmė, galima sakyti, sutampa su savitų monofoninės faktūros melodijų paplitimo teritorija Švenčionių-Ignalinos krašte. Vilniškių vienbalsės dainos yra ypač giminingos Baltarusijos salų dainų melodikai, kiek mažiau – pietų aukštaičių (vakarų dzūkų). Gali būti, kad šiose dainose (ir rytų, ir vakarų dzūkų) esama slavų muzikinio folkloro įtakos arba senųjų baltų ir slavų etnokultūrinių ryšių pėdsakų.

Rytų dzūkų dainų melodikos ypatumai

Apžvelgę „rytų aukštaičių“ ir „rytų dzūkų“ sąvokas dialektologijoje, folkloristikoje bei etnomuzikologijoje, pabandysime išsiaiškinti, kokios yra vilniškių, arba rytų dzūkų, išskirtinės dainų stiliaus savybės, ir apskritai ar esama tokių savybių, pagal kurias būtų galima išskirti ir apibrėžti rytų dzūkų muzikinį dialektą.

Rytų dzūkų muzikinio dialekto, jo arealo tyrimą galbūt geriausia būtų pradėti ne nuo „probleminio“ Švenčionių-Ignalinos krašto, bet nuo Gervėčių, kurių „dzūkiškumas“ didesnių ginčų nekelia (gervėtiškių priskyrimas dzūkams akivaizdus ir mūsų aptartuose dialektologų bei etnologų žemėlapiuose¹¹). Tad kokios muzikinės savybės būdingos „tikrųjų“ rytų dzūkų – gervėtiškių – folklorui?

Kai kurių išvalgų mus dominančia tema pateikė etnomuzikologė G. Razmukaitė, parengusi knygą „Gervėčių melodijos“. Jos pastebėjimais, dauguma senųjų rugiapjūtės, kalendorinių, vestuvių apeigų melodijų tipų turi variantų rytų Dzūkijoje ir Aukštaitijoje, pavyzdžiui, kai kurių kalendorinių dainų variantai žinomi Salako, Čiobiškio ir Kietaviškių apylinkėse. Tačiau daugiausia melodinių variantų, pasak etnomuzikologės, randama Adučiškio ir Tverėčiaus apylinkėse. „Tai rodo Gervėčių apylinkių ir kai kurių rytinių Lietuvos sričių muzikinio dialekto arealinį vientisumą“ (Razmukaitė 2005: 9). Taigi Gervėčių-Adučiškio-Tverėčiaus arealas muzikiniu

¹⁰ Taikliomis išvalgomis šia tema su autore pasidalijo ilgametė Salako (Zarasų r.) etnografinio ansamblio vadovė Ona Bukelskienė (beje, buvusi Zenono Slaviūno studentė). Turėdama daugiau kaip 30 metų tautosakos rinkimo patirtį Salako ir gretimose apylinkėse, ji atkreipė dėmesį, kad aplink Dūkštą (ir nuo Dūkšto į pietryčius) dainuojama jau kitaip nei Salako apylinkėse – „su vingeliais“, t. y. panašiau į dzūkus (iš pokalbio su O. Bukelskiene 2004 m. rugpjūčio mėn. folkloro ekspedicijos metu).

¹¹ Beje, gražų vietos gyventojų dzūkavimą galime išgirsti klausydamiesi gervėtiškių dainų pačių naujausių įrašų. Šie garso ir vaizdo įrašai, padaryti etnomuzikologo Arvydo Kirdos 2008 m., yra LMTA Etnomuzikologijos skyriaus MFA.

požiūriu laikytinas gana vieningu – tai rodo ir kai kurie dainų žanrai, paplitę tik šioje teritorijoje (pvz., Jurginių dainos), ir dainų melodikos bendrybės. Pastarąsias glaustai aptarsime. Išskiriant Gervėčių-Adutiškio-Tverečiaus teritorijos bendras dainų žanrines grupes, melodinius tipus ir melodikos intonacinius darinius, bus pasinaudota straipsnio autorės tyrimų duomenimis (Vyčinienė 2003).

Ypač daug bendrumų galima pastebėti tarp vestuvinių dainų (mūsų turimais duomenimis, vestuvės abiejuose kraštuose – Adutiškio-Tverečiaus ir Gervėčių – dar gana ilgą laiką buvo švenčiamos tradiciškai, su daugeliu senųjų papročių ir dainų). Palyginkime Gervėčių vestuvinių dainų „Pūtė vėjelis“ (Ger nr. 83; išvažiavimo į jungtuves), „Oi tu Maryte“ (Ger nr. 91; išvažiavimo pas jaunąjį) melodijas su Adutiškio ir Tverečiaus apylinkėse labai populiaria vestuvinių dainų grupe. Gervėtiškių šių dainų melodijoms būdinga kvinttoninė dermė su išryškinta tercija; kadencijose melodija nuosekliai nusileidžia iki I melodijos laipsnio, pavyzdžiui, „Pūtė vėjelis iš visų šalių“ (Ger nr. 83) (1 pvz.), „Oi tu Maryte, mūsų sesute“ (Ger nr. 91) (2 pvz.) ir kt.¹²:

1 pvz.

$\text{♩} = 167$

Pū - tė vė - je - lis iš vi - sų ša - lių,
pū - tė vė - je - lis iš vi - sų ša(lių).

2 pvz.

$\text{♩} = 180$

Oi tu Ma - ry - te, mū - sų se - su - te,
ka - p nu - te - kė - si. kap tu tį bū(sį)?

Adutiškio krašto giminingos melodijos – terctoninio melodinio tipo versijos, pagrįstos mažosios tercijos intonacija (su pereinamu II žemu laipsniu). Adutiškio apylinkėse paplitę labai įvairūs vestuvinių dainų tekstai: „Kur sakalalis, ty gegutelė“

¹² To paties melodinio tipo melodijų esama ir tarp tverečėnų bei adutiškėnų vestuvinių dainų, pavyzdžiui, „Veda sesutė tikri broličiai“ (Tv 11; „Kai veda jaunąją į kambarį mergvakario metu“), „Kur sakalalis, ty gegutelė“ (Tv 501). Beje, kai kurioms Adutiškio apylinkių dainoms būdingos minorinės melodijų versijos, pavyzdžiui, „Kur sakalalis“ (Ad 547), „Šį vakarelį“ (MFA KTR 11, nr. 195) ir kt.

(MFA KTR 11, nr. 38)¹³, „Ši vakarėli pas motinėle“ (MFA KTR 33, nr. 79; „dainuoja važiuojant pas jaunąjį“), „Skrido paukšteliai žalian sodelin“ (MFA KTR 34, nr. 84), „Oi, kas ten verkia užu stalelio“ (MFA KTR 34, nr. 73; „kada jaunoji dalina dovanas“), „Oi tu kasela, šilko saujela“ (MFA KTR 12, nr. 98, MFA KTR33, nr. 106), „Oi varge varge, vargeli mano“ (MFA KTR 12, nr. 129, MFA KTR 33, nr. 139), „Oi Dieve Dieve, Dievuliau mano“ (MFA KTR 33, nr. 142) ir kt. Pastaruoju metu šioms melodijoms neretai pridedamas antras – pritariantysis – balsas (pagrindinė melodija tampa pirmo – vedančiojo – balso partija), pavyzdžiui, „Kur sakašelis“ (MFA KTR 12, nr. 103) (3 pvz.):

3 pvz.

Kur sa - ka - tē - lis,
 ty ge - gu - tē - tē, ty ge - gu - tel(c).

Kartais antras balsas tampa nauja, „tikraja“ šios dainos melodija, pagrįsta didžiaja tercija su subkvarta („Kur sakašelis, ty gegutėle“ [MFA KTR 33, nr. 128], „Paleisk, tėveli, vyšnių sodelin“ [MFA KTR 34, nr. 22; „Itų gieda, kap užgėrinėja“], „Oi tu, mergele, jauna sesute“ [MFA KTR 34, nr. 30], „Šiandien rytėli pas motinėle“ [MFA KTR 34, nr. 35] ir kt.), pavyzdžiui, „Dai kas ty verkia, kamara skamba“ (MFA KTR 12, nr. 92) (4 pvz.):

4 pvz.

Dai kas ty ver - kia. ka-ma-ra skam-ba. skam(ba).

Ryškiais apeiginiais bruožais pasižymi monotoniško charakterio kvarttoninio tipo melodijos, daugybe variantų užrašytos Adutiškio apylinkėse ir Gervėčiuose (žinomi ir baltarusiški variantai). Tai „Subatoj(i) prieš nedėlių“ (Ger nr. 63¹⁴; pinant vainiką), „Marytela, sesula“ (MFA KTR 11, nr. 26; pinant vainiką), „Susirinkite, žmonės“ (MFA KTR 11, nr. 39; dovanojimo), „Motinyte senoja“ (MFA KTR 11, nr. 197; dovanojimo, dainuojama dviem pulkais), „Apolonka, sesela“ (MFA KTR 12, nr. 119; „našlaitei važiuojant į bažnyčią“), „Paprašyčiau Dievulio“

¹³ Plg. „Kur gegutėlė, ty sakalalis“ (MFA KTR 11, nr. 238).

¹⁴ Taip pat žr. Ad 16; MFA KTR 34, nr. 1. Plg. poetinio teksto versiją „Marytė sapnų ragėj“ (MFA KTR 11, nr. 154; „kai iš jaunosios išvažiuoja svotai“).

(Ger nr. 79; jaunosios gaudinimo „dainuoja našlaitės vestuvėse“) ir kt. Kai kurių Gervėčių apylinkių dovanojimo dainų melodinio tipo pagrindas – mažoji tercija su subtercijos intervalu. Tai gana reta, L. Burkšaitienės teigimu, „tik *rytų dzūkams* (Gervėčiai, Ignalina) žinoma dermė“ (Krištopaitė, Burkšaitienė 1989: 302).

Lyginant tarpusavyje labai panašias (neretai priklausančias tam pačiam melodiniam tipui) Gervėčių ir Adutiškio-Tverečiaus dainų melodijas, galima pastebėti tam tikrą žanro ir funkcijos neatitikimą skirtingose teritorijose. Antai Gervėčiuose bendram melodiniam tipui (kvarttoniniam su subkvarta ir pabaigoje pabrėžtu II laipsniu) priklauso „Dai gali lauko sienelė“ (Ger nr. 17; dainuota per gavėnią¹⁵), advento-Kalėdų daina „Oi tu šermuli putini“ (Ger nr. 28), šeimos daina „Ajo našlaitė per laukų“ (Ger nr. 109) (5 pvz.) ir kt.

5 pvz.

♩ 198

A - jo naš - la - tė per lau - kų,
ne - šės vai - ke - lį un ru - n - kų.

Šis melodinis tipas žinomas ir Adutiškio-Tverečiaus apylinkėse – jis būdingas sūpuoklinėms dainoms „Cyki dzienelė be veja“ (Ad nr. 8)¹⁶, „Vilkas kalaį papjovė“ (Tv nr. 3) (6 pvz.) ir kt.

6 pvz.

♩ 150

Vil - kas ka - la - tį pa - pjo - vė
vai ly - lio ly - lio. pa - pjo - vė.

Gervėtiškių šeimos dainos „Škada žalio ažuotėlio“ (Ger nr. 108) (7 pvz.) melodija gimininga Ignalinos krašto Užgavėnių dainos „Nauji dvarai, nauji dvarai“ (Dz M nr. 122) (8 pvz.) melodijai; skiriasi tik melodijų metroritmika (gervėtiškių dainoje – 7/8 ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ | 3/4 ♩ ♩ ||, adutiškėnų – 3/4 ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ||):

¹⁵ „Lietuvių liaudies dainyno kataloge“ ji priskirta verpimo dainoms; žr. „Vidury lauko sienelė“ (LLDK D 1369).

¹⁶ Dainininkės A. Vileitienės pastaba: „Dainuodavo supantis. Bernai dažnai taip supykdamo už šią dainą, kad net pagaliais imdavo laidyti į sūpuokles“ (MFA KTR 25, nr. 9).

7 pvz.

$\text{♩} = 144$

Ška - da ža - lio a - žuo - tē - lio,
kad až tum - sios gi - rios, gi - rios.

8 pvz.

$\text{♩} = 108$

Nau - ji dva - rai, nau - ji dva - rai,
stik - li - niai lun - ge - liai. Nau - ji dva - rai,
nau - ji dva - rai, stik - li - niai lun - ge - liai.

Adutiškio-Tverečiaus apylinkėse ši kvarttoninio tipo su subkvarta melodija žinoma ir kaip šeimos daina „Dai vaikščioja trys sesutes po žalių sodelių“¹⁷ (turinti baltarusišką atitikmenį). Kitos to paties melodinio tipo dainos – vestuvinės (pvz., „Smutni girioj gegutelė“ [MFA KTR 11, nr. 198] – daina-baladė apie marčią, pavirtusią gegute).

Gervėčių krašto šeimos dainos „Iš šermukšlialio, iš putinelio“ (Ger nr. 104) (9 pvz.) melodija (beje, Adutiškio apylinkėse žinoma vestuvinė dainos „Tu šermukšnėli“ poetinio teksto versija¹⁸) atitinka Guntauninkų kaime (Ignalinos r.) itin mėgstamos vestuvinės dainos „Per pušyneliais, per beržyneliais“¹⁹ melodiją:

¹⁷ Poetinio teksto versija „Vaikščioj, ulioj trys sesutės“, pasak dainininkės K. Lopinienės, dainuojama per krikštynas (MFA KTR 11, nr. 254).

¹⁸ Pad. A. Lopinienė, g. 1896 m. Rakečių k., Adutiškio apyl., Švenčionių r., užr. L. Lenkauskas 1961 m. (MFA KTR 33, nr. 69).

¹⁹ Pad. P. Janutėnienė ir O. Stasiūnienė, užr. D. ir E. Vyčiniai 2001 m. Dainos variantą padainavo ir A. Lopinienė (žr. aukščiau) (MFA KTR 33, nr. 46); variantą „Per pušynėlių, per aglynėlių“ padainavo J. Jurgelevičiūtė, g. 1894 m. Motiškės k., Adutiškio apyl., Švenčionių r., užr. L. Lenkauskas 1961 m. (MFA KTR 34, nr. 117).

9 pvz.

Iš šer - mukš - la - lio. iš pu - ti - ne - lio
sal - dus me - dus te - kė - jo. - kė - jo.

Tiek Gervėčiuose, tiek Adučiškio krašte žinoma vestuvinė daina „Jojo prijojo pilnas dvaras svetelių“ (LLDK V 109; piršlybų), rytų dzūkų dainuojama ta pačia kvarttonine melodija (vakarų dzūkams būdingesnė kvinttoninė jos versija, plg. DzM 186a). Gervėčiuose daina „Vai, kad prijojo“ (Ger nr. 50) dainuojama tada, „kap visi susėda už stalo“, Adučiškyje dainą „Dai kad privažiav“, anot dainininkų, „gieda veselioj. Možna un ažugėrų, možna i kap kubilnykas išvažinėja“ (MFA KTR 33, nr. 136)²⁰.

Tokių abiem teritorijoms bendrų melodijų, be abejo, esama daug daugiau – visų neaptarinėsime. Jų galima rasti tiek seniausiame melodikos sluoksnyje, tiek tarp naujesnių dainų (pvz., „Pasakyk, mergelė“ [Ger nr. 62; MFA KTR 33, nr. 37, MFA KTR 34, nr. 31]). Etnomuzikologės L. Burkšaitienės pastebėjimu, „beveik visos senesnės apeiginės gervėtiškių melodijos turi nemaža variantų Adučiškio ir Tverėčiaus apylinkėse. Iš viso to matyti, kad šiame ruože ligi mūsų dienų yra išlikęs tipiškas lokalinis muzikinis dialektas, vienas ankstyvesnių jo klodų“ (Krištopaitė, Burkšaitienė 1989: 308). Taigi, remiantis Gervėčių ir Adučiškio-Tverėčiaus dainų melodikos bendrumais, manyčiau, pagrįstai galima kalbėti apie bendrą muzikinį dialektą, skirtiną rytų dzūkams. Be abejo, tam tikra dainų melodijų dalis artima vakarų dzūkams („Liku paliku“ [Ger nr. 31], „Lingu palingu“ [Ger nr. 32, 33], „Iškasiau šulnelį“ [Ger nr. 34], „Kur žiba žiburėlis“ [Ger nr. 84] ir kt.), kita – rytų aukštaičiams („Verkia mergelė“ [Ger nr. 89], „Atais rudenelis“ [Ger nr. 127] ir kt.). Tai neišvengiamas istorinių, kultūrinių ir kitokių mainų rezultatas.

Vis dėlto įdomu, kad tik pas dzūkus (ir šiek tiek rytų Aukštaitijoje) išlikusios Velykų lalavimų dainos vakarų ir rytų Dzūkijoje turi savus, matyt, dainininkų atmintyje nuo seno užsikonservavusius, melodinius tipus (arba vieno melodinio kamieno gana tolimas atšakas). Vakarų Dzūkijoje tai kvinttoninis (rečiau – kvarttoninis) melodinis tipas, artimas advento-Kalėdų žaidimo „Grįskime, mergos, ievaro tiltų“ melodijai. Vakarų dzūkų tradicijoje jis kartais vadinamas „Grūšele“ pagal dažną pradinį teksto motyvą: „Vidury dvaro Žydzi grūšėlė, Vynelis vyno Žaliasai.“ Šio tipo variantams būdinga eilėdara: 5(6) + 5(6) + 5(6) + 3. Pavyzdžiui, „Mergyte velėja, ašaras byrėja, vynas, mana vynas žaliausias“ (MKČ nr. 14)²¹, „An tėvulio dvaro stov žalia grūšėlė“

²⁰ O. Bagdonaitė, gyv. Striubų k., Mielagėnų apyl., Ignalinos r., pasakojo, kad „jeigu piršlys biednas ir nieko neduoda dainininkėms, tai jos dainuoja šitaip: „Dai kad privažiav / Pilnas dvaras ubagų. / Dai kad prikarė / Pilnas sienas tarbelių...“ (DzM nr. 186b).

²¹ Pad. Zosė Cesiūnienė, 46 m., Pigonų k., g. Sklėrių k., Žaslių vls., Trakų apsk., užr. 1969 m.

(VRLP nr. 41)²²; plg. „Oi lėkė lėkė du karveliaičiai“ (VRLP nr. 51)²³, „Vuoį lytė lytė, graži voverytė“ (VRLP nr. 56)²⁴, „Vaikščiojo povas po didį dvarelį“ (VRLP nr. 59)²⁵, „Uoį ti girion kuznia stovi“ (VRLP nr. 61)²⁶ ir kt.

Rytų dzūkams (ir kai kuriems rytų aukštaičiams, besiribojantiems su vilniškiais) būdingas terctoninis melodinis tipas („Šitam dvari graži pana“, „Ir atskrido du karveliai“ ir kt.). Tai vakarų dzūkų lalavimams artima melodija, kuri yra tarsi dvigubai suspaustos metroritmikos (eilėdara: 4 + 4 + 3). Ji dainuojama daug gyvesniu tempu. Pavyzdžiui, „Ir atskrido trys karveliai“ (Ign nr. 5), „Labas vakaras, mergele, vynas mano žaliasis“ (MKČ nr. 13)²⁷, „Sveika, mylima mergelė“ (VRLP nr. 36)²⁸, „Labas vakars, mergužela“ (VRLP nr. 37)²⁹, „Kelkies, kelkies, mergužela“ (VRLP nr. 38)³⁰, „Jir atskrido du karveliai“ (VRLP nr. 52)³¹, „Ir atskrida trys karveliai“ (VRLP nr. 53)³², „Un atskrenda du karveliu“ (VRLP nr. 54)³³, „Ir atskrido du karveliai“ (VRLP nr. 55)³⁴ ir kt. Palyginkime būdingiausias rytų dzūkų (Tverečiaus apyl., Tv nr. 4) (10 pvz.) ir vakarų dzūkų (Varėnos apyl., DzM nr. 134) (11 pvz.) lalavimų variantus:

10 pvz.

$\text{♩} = 98$

Ši-toj gry-čioj gra-ži pa-na, vy-nas ma-na ža-lia-sai.

11 pvz.

$\text{♩} = 59$

An-tė-vu-lio dva-ro stov ža-lia grū-šc-łė,
vy-no-lis vy-no ža-lia-sai.

²² Pad. M. Kuodžiūtė-Navickienė, Varėnos r.

²³ Užr. Trakų r.

²⁴ Užr. Lieponyse, Trakų r.

²⁵ Užr. Merkinėje, Varėnos r.

²⁶ Užr. Onušio apyl., Trakų r. Taip pat žr. VRLP nr. 42–44 (visi var. užr. Varėnos r.), VRLP nr. 49 (užr. Čiobiškyje, Širvintų r.), VRLP nr. 50 (užr. Kaišiadorių r.), VRLP nr. 57 (užr. Kalvių k., Trakų r.), VRLP nr. 60 (užr. Mardasavo k., Merkinės apyl.). Plg. šiek tiek nutolusias versijas: VRLP nr. 45 (užr. Onušio apyl., Trakų r.), VRLP nr. 46, 47 (užr. Kaišiadorių r.) ir kt.

²⁷ Pad. Leonora Gricienė, 65 m., gyv. Grinių k., užr. 1969 m.

²⁸ Užr. Rimdžiūnų k., Gervėčių apyl.

²⁹ Pad. A. Karmonienė, Vidutinės k., Švenčionių apsk.

³⁰ Užr. Maldanėnų k., Ignalinos r.

³¹ Užr. iš Lazdinių-Adutiškio etnografinio ansamblio, Švenčionių r.

³² Užr. Ignalinos r.

³³ Pad. B. Meškiūnienė, g. Venslaviškės k., Ignalinos r., gyv. Juodynos k., Švenčionių r.

³⁴ Užr. Ignalinos r.

Narpliojant lokalinio lalavimų paplitimo ribų klausimą, vis dėlto nederėtų pamiršti, kad jiems giminingų (arba tapačių) melodinių tipų dainos paplitusios gerokai plačiau – kaimynų teritorijose, gana toli už Lietuvos ribų. Jos nusidriekia į Baltarusiją (Назина 1989: nr. 65–67; Цітовіч 1968: nr. 15, 16; Бандарчык [i inš.] 1980), Lenkiją (tiksliau – rytinį jos pakraštį, iki Antrojo pasaulinio karo priklausiusį Lenkijos teritorijai, ir Suvalkų Palenkę), ten lalautojų dainos vadinamos ne tik lalavimais – *łalymki*, *alalymki*, bet ir *konopielki* (Juzala 2007: 139–150), panašių melodijų artinkame Ukrainoje (Дубравін 1989: 96–124) ir Rusijoje, Pskovo srityje (Мехнецов 1989: 21–23)³⁵. Taigi lalavimų melodijos, viena vertus, padedančios išskirti savarankiškus vakarų ir rytų dzūkų muzikinius dialektus, o antra vertus, yra daug bendresnės, universalesnės, atspindinčios senus baltų ir slavų ryšius. Šių ryšių tyrimas jau išeina už šio straipsnio ribos.

Rytų dzūkų ir rytų aukštaičių muzikinių dialektų tyrimo problemos ir perspektyvos

Straipsnyje mėginome parodyti, kad rytų dzūkų ir rytų aukštaičių *muzikiniai dialektai* yra gana savarankiški, tad juos apibrėžiančios sąvokos neturėtų būti vartojamos kaip sinoniminės. Galima prielaida, kad muzikiniai duomenys kai kada leidžia akivaizdžiau atspindėti šių dialektų savitumą nei kalbiniai³⁶. Be abejo, rytų dzūkų ir rytų aukštaičių muzikiniai dialektai, kaip savarankiški, etnomuzikologų nėra kaip reikiant ištirti ir apibrėžti. Jau minėta, kad nėra nustatyta ir tiksli šių muzikinių dialektų riba, nes nėra pakankamai ir tolygiai užfiksuotų duomenų sinchroniniu (geografiniu) ir ypač diachroniniu (istoriniu) aspektais. Tai nulemta įvairių priežasčių, keletą jų paminėsime.

- *įvairių melodikos savybių sumišimas ribinėse teritorijose*
- *daugiabalsiškumo formų, artimų šiaurės rytų aukštaičių sutartinėms, paplitimas tam tikrose Švenčionių-Ignalinos krašto apylinkėse*

Reikėtų priminti, kad Švenčionių-Ignalinos daugiabalsiškumo pavyzdžiai, skirtingai nei polifoninės šiaurės rytų Aukštaitijos sutartinės, pasižymi heterofonine faktūra. Nors balsai tarpusavyje gana retai išsiskiria į skirtingas melodijas (t. y. giedama beveik unisonu), vis dėlto būtinai susidaro politekstija (viena giesmininkė gieda tekstą, kita tuo pat metu – priedainį). Įdomu, kad bene daugiausia šių archajiškų giesmių užrašyta Adučiškio krašte³⁷ (Lazdinių, Jakelių, Antanų, Linkonių, Mociškės,

³⁵ Pskovo apylinkėse lalauninkų dainos vadinamos: *христовские, пасочные, волочебные*, o jų atlikėjai – *волоченики, вальничики, вольнички, лалымичики, христовлавицики* (Мехнецов 1989: 22).

³⁶ Antai dialektologas Z. Zinkevičius, įrodinėdamas, kad „rytiniai“ ir „vakariniai“ dzūkai yra dvi atskiros tarmės ir jų negalima jungti į vieną, mini Linkmenis, Ignaliną, Dūkštą, Apsą ir teigia, jog „ši tarmė tokia artima rytų aukštaičiams uteniškiams, kad tik ilgesnį laiką ir labai gerai įsiklausius galima atskirti, pavyzdžiui, „rytinį“ dzūką nuo Dūkšto ar Ignalinos ir rytų aukštaitį nuo Utenos ar Zarasų“ (Zinkevičius 1969: 368).

³⁷ Kaip minėta, tai galėjo lemti gausios folkloro ekspedicijos šiame krašte (nuo 1936 m. iki pat šių laikų – XXI a. pradžios).

Gudelių, Pociškės, Vosiūnų ir kituose kaimuose). Švenčionių rajone jų gana daug užrašyta ir kitose apylinkėse: Madžiūnų (Varkalių k.), Švenčionių (Daukšių, Stoniūnų, Toleikių k.), Svirkų (Kackonių k.), Ignalinos rajone – Vasiūnų (Dysnos k.), Tverėčiaus (Pošiūnų k.), Mielagėnų (Kėriškės k.), Ceikinių, Paringio (Rizgūnų, Kiniūnų k.), Palūšės (Antagavės k.), Rimšės (Girdžiūnų, Bieniūnų k.), Kazitiškio (Rupinų k.) ir kt. Įsidėmėtina, kad kaimyninėje Baltarusijoje visiškai nerasta jokių politekstinių heterofoninių giesmių analogijų. Be to, šios giesmės Adutiškio apylinkėse niekada negiedamos gudiškai ar lenkiškai, neverčiamos iš vienos kalbos į kitą, kaip pirmiau aptartos vienbalsės dainos. Tai rodytų tam tikras grynai lokales giesmių, artimų aukštaičių sutartinėms, ypatybes, jų priklausomybę kažkokiai kitokiai subkultūrai³⁸.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad sutartinėms artimų politekstinių giesmių neužrašyta vakarinėse Švenčionių rajono apylinkėse (Sarių, Šutų ir gretimuose kaimuose). Viena vertus, tai galėtų būti aiškinama ankstyvų folkloro ekspedicijų toje teritorijoje stoka (tuo tarpu Adutiškio apylinkėse ekspedicijų būta nuo 1936 m., o Rimšės apylinkėse sutartinės užrašytos dar 1908 m.³⁹). Kita vertus, galbūt galima kelti prielaidą apie atskirų baltų genčių vėlyvesnį susiliejamą Svirkų-Mielagėnų (buvusios dykros) plote. Taigi Švenčionių ir Strūnaičio apylinkės, matyt, laikytinos bene piečiausia sutartinių arealo riba (ji tęsiasi vakarų, tiksliau – pietvakarių, kryptimi, apytiksliai – pro Joniškį, Giedraičius (Molėtų r.), žemiau Širvintų ir Gelvonų)⁴⁰. Šių savitų politekstinių giesmių (rytų dzūkų ar „pasiskolintų“ iš rytų aukštaičių sutartinių) klausimas kol kas lieka atviras.

• *spartus rytų dzūkų „aukštaitiškėjimas“ arba „bendrėjimas“*

Nieko stebėtina, kad pastaraisiais dešimtmečiais didelę rytų dzūkų repertuaro dalį sudaro aukštaitiškos melodijos, pagrįstos būdingomis terckvintinėmis intonacijomis, reikalaujančiomis pritariamojo balso. Pavyzdžiui, Tverėčiaus apylinkėse užrašytos dainos „Oi jojau jojau per žalią gojų“ (Tv nr. 9) melodija nedaug tesiskiria nuo Ukmergės krašte dainuojamos dainos „Serga panela sunkiu ligelu“ (AD nr. 39)⁴¹. Kitose rytų dzūkų dainose galima stebėti nuoseklią melodijos intonacijų „aukštaitiškėjimo“ tendenciją. Pavyzdžiui, Užgavėnių dainos „Užupūtė putino lau-

³⁸ Pastebėta, kad Švenčionių-Ignalinos teritorijos daugiabalsiškumo pavyzdžiams būdinga tam tikra ritmo formulė (5 + 3). Būdama ypač reta aukštaičių sutartinėse, ji gana dažnai pasitaiko vienbalsėse pietų dzūkų rugiapjūtės ir advento-Kalėdų dainose (plačiau žr. Račiūnaitė-Vyčienienė 2000: 54). Izalijus Zemcovskis šią formulę rado baltarusių, slovakų ir bulgarų apeiginių žanrų (kalendorinių švenčių bei vestuvių) dainose. Pasak etnomuzikologo, „ši muzikinė ritminė eilutės formulė 5 + 3 priklauso prie mažai paplitusių; tai, beje, nesumenkina jos reikšmės, o atvirkščiai – daro ją ypač svarbią ir būdingą etniniams ryšiams bendroje slavų-baltų sistemoje tirti“ (Земцовский 1983: 215).

³⁹ Žr. SIS I, nr. 50, 290 ir kt. Pad. M. Mikštienė, 78 m., Girdžiūnų k., Rimšės vls., Zarasų apsk., užr. J. Švedas.

⁴⁰ Tiesa, sutartinė „Didisie mūsų dievaite mūsų“ (SIS II, nr. 560) L. Jucevičiaus užrašyta Nemenčinės apyl. (Vilniaus r.). Beje, pasak sutartinių tyrėjo Z. Slaviūno, ši daina „ne visai patikima“ (SIS II 665). L. Bielinis Skliausčių k., Paberžės vls., Vilniaus apsk. 1940 m. užrašė šokamą sutartinę „Bitele, ryto“ (SIS III, nr. 1364), pažymėdamas, kad šis šokis buvo šokamas prieš 40–50 metų (SIS III 660). Vis dėlto tai tik vienetiniai užrašymai.

⁴¹ Pad. Želvos apyl., Ukmergės r. dainininkės, užr. 1974 m.

kelius“ (Ign nr. 19) pirmo posmo tradicinę pradinę intonaciją (*sol-do-re*) yra išstūmusi aukštaičiams būdinga intonacija, pagrįsta kvintakordo garsais *sol-si-re*. Tik antrame posme dainininkė grįžta prie tikrosios šio krašto intonacijos: subkvartos ir pabrėžto II laipsnio. Atrodytų, tai tik labai menka detalė, tačiau ji rodo vietinės intonacinės sistemos irimą.

Ypač sparčiai plinta aukštaitiška „tūravojimo“ antruoju balsu tradicija, pamažu užkrėsdama ne tik Adučiškio ir Tverėčiaus apylinkes (pvz., savita monofoninė sūpuoklių daina „Jurgi Jurgi, Jurgelaici“, užrašyta iš Stanislavos Burokienės, gyv. Lazdinių k., pastaruju metu Lazdinių-Adučiškio etnografinio ansamblio dainuojama dviem balsais), bet ir tarp baltarusių labiau užsikonservavusį Gervėčių kraštą. Gana keistai etnomuzikologo ausiai skamba tradicinės monofoninės struktūros melodijos, kurioms pastaruju metu pritariama antruoju balsu, pavyzdžiui, vestuvių daina „Ant dangaus mėnulis žibėjo“ (Ger nr. 81) (12 pvz.):

12 pvz.

♩ = 88

Ant dan - gaus mė - nu - lis ži - bė - jo.

mė - r - gė - tė už sta - lo sė - dė - jo.

Vis dėlto atkreiptinas dėmesys, kad Gervėčiuose vedančiajam balsui neretai pritaria tik vienas (kartais – du) balsai, visi kiti dainuoja pirmąjį balsą (pagrindinę melodiją), kuris ir skamba daug garsiau. Kitaip nei Aukštaitijoje, kur pirmąjį balsą paprastai veda tik vienas dainininkas, grupės lyderis, kiti – „tūravoja“, t. y. sudaro sodrų pagrindą vedančiajam. Beje, klausantis 2008 m. A. Kirdos padarytų gervėtiškių garso įrašų, susidaro įspūdis, kad „tūravojimas“ jiems dar nėra įaugęs į kraują – dviem balsais dainuojama lyg nešvariai, neužtikrintai, visiškai kitaip, nei tą pačią dainą dainuojant įprastu būdu – „vienu balsu“, t. y. heterofoniškai (tada ji skamba daug natūraliau ir įtaigiau).

- ***muzikinio arealo išskyrimo diachroniniu ir sinchroniniu aspektais problemiškas***

Ši priežastis yra bene svarbiausia, dėl kurios etnomuzikologai, bandydami nustatyti savitų muzikinių dialektų ribas, neretai atsiduria aklavietėje. Reikėtų pabrėžti, kad konkrečioje etnokultūrinėje terpėje muzikos ir kalbos raidą veikia skirtingi dėsniniai. Dialektologai, norėdami patikslinti kurios nors patarmės paplitimo ribas, tiria šiandieninius kalbos procesus, jos kaitą gyvavimo centre ir paribiuose. Tarmės mūsų kaimuose dar labai gyvybingos, palyginti mažai kintančios (tai lemia jų kasdienė vartoseną įvairaus amžiaus ir socialinių sluoksnių grupėse), o dainų melodijų gyvavimo

situacija yra visiškai kitokia. Daina, galima sakyti, yra pasitraukusi iš žmonių gyvenimo. Daugelyje kaimų ir miestelių šiandien tenka konstatuoti visišką arba beveik visišką bendruomeninio dainavimo tradicijos išnykimą. Senosios, dažnai apeiginės, melodijos, kuriomis remdamiesi etnomuzikologai apibrėžia konkretaus muzikinio dialekto savitumą, tėra užsilikusios seniausių pateikėjų atmintyje (arba užrašytos XX a. ekspedicijose). Jos, beveik nepakitusios, paveldėtos per kelias kartas, gyvuoja šimtmečius⁴². O vidurinės ir jaunesnės kartos žmonių repertuarą nūdien sudaro tik bendros lietuviškos dainos, romansai, lietuvių estrados šlageriai ir pan. (žinoma, retkarčiais pasitaiko ir malonių išimčių).

Kaip jau minėta, dauguma senųjų melodijų yra buvusios (kai kuriose teritorijose ir tebesančios) daug didesnių plotų nei rytų Dzūkija ar rytų Aukštaitija etninės muzikos dalimi. Tai pasakytina apie archajiškas rugiapjūtės, kalendorinių švenčių apeigų, vestuvių dainas, raudas ir kt. Pavyzdžiui, melodinis tipas „Oi, to to“, daugiausia paplitęs rytų Dzūkijoje (nors užfiksuotas ir rytų Aukštaitijoje), žinomas kaip parugių lankymo⁴³ daina, pavyzdžiui, „Vai to to, ėjom parugėn“ (Tv nr. 5). Ji gausiai užrašyta rytų Lietuvoje, ypač daug variantų – Švenčionyse, Adučiškyje, Tverečiuje, Zarasuose, mažiau – Čiobiškyje, Vievyje, Kietaviškėse, Obeliuose ir kt. To paties kvarttoninio melodinio tipo dainos plačiai paplitusios ir centrinėje bei šiaurės vakarų Baltarusijoje (čia jos žinomos su priedainiais *гей у ляле, купаллё, каліна, сонейка* ir kt.; nors, kaip mano baltarusių tyrėjai, anksčiau šios dainos turėjo senesnę priedainį: *oŭ, mo-mo* arba *mo-mo*. Pietinėje ir rytinėje Baltarusijos dalyje tokio tipo melodijos ir tekstai su priedainiu *mo-mo-mo* nežinomi. Šio melodinio tipo dainos kartais siekia taip pat Baltarusijos pietryčius bei pietvakarius; Тавлай 1986: 41). „Oi to to“ melodinio tipo dainos Gervėčių apylinkėse žinomos kaip „oželio“ dainos (Kuzinienė 1989; žr. „To to, stovė’ oželis an ciltėlio“ [Ger nr. 37], „Stovė oželis un tiltėlio, to to to“ [Ger nr. 38] ir kt.). Baltarusių muzikologas Genadzijus Citovičius, tyręs šio melodinio tipo lietuvių ir baltarusių dainas, manė, kad dainos su tokiomis melodijomis ir priedainiais kilusios iš Lietuvos (Цитович 1976: 103).

Trumpai pasklaidėme tik vieno melodinio tipo „bylą“, parodydami jos arealo ribų ir funkcijos nustatymo sudėtingumą. Nėra abejonių, kad dauguma senųjų rytų dzūkų melodijų laikytinos bendru baltų ir slavų kultūriniu palikimu⁴⁴. Tiesa, žino-

⁴² Autorė, 2003 m. rašydama apie Adučiškio krašto dainas, teigė: „...Atrodo, kad šiame krašte ne tik nesikeičia dainos, dainininkės (antai Pelagėja Bučelienė iš Jakelių, Marija Semėnienė iš Lazdinių ir kitos dainininkės vienodai mielai dainavo ir 1958 m. – konservatorijos studentams, ir 1986 m. – „čiurlioniukams“, ir 2001 m. – LMA etnomuzikologams), neblėsta jų pomėgis dainuoti, bet tarsi sustoja laikas!“ (Vyčiniene 2003: 502).

⁴³ Tiesa, pagal įvairias poetinio teksto versijas ji skiriama Petrinių (LLDK K1 653), advento-Kalėdų (LLDK K1 157), šienapjūtės (LLDK D 191) ir kitų žanrų dainoms.

⁴⁴ Pasak Halinos Tavljaj, 1999 m. Vilniuje tarptautinėje etnomuzikologų konferencijoje „Etniniai ryšiai muzikiniame folklore“ skaičiusios pranešimą „Apie etninių baltarusių ir lietuvių kalendorinių dainų ekvivalentų problemą“, paribio melodijų („lietuviškų“ ir „baltarusiškų“) lygiavertiškumas atsispindi jų derminėse struktūrose, melodiniuose ir ritiniuose tipuose, silabinėse formose, tembre, savitose atlikimo savybėse (Tavljaj 1999). Taigi Adučiškio krašte tebegyvuojančias ankstyvojo klando dvikalbes dainas („Dirva dirva“, „Atvažiavo svotai“, „Oi arkly arkly“, „Oi ta ta“, „Oi pelun pelun“ ir kt.) reikėtų tirti kaip būdingą lokalinį dialektą, nustatant jo arealo ribas Lietuvoje ir Baltarusijoje (arba dar plačiau).

mos ir vėlyvesnės melodikos bruožais pasižyminčios bendros dainos, pavyzdžiui, kvinttoninio tipo (su subkvarta) vestuvių dainos „Subatos vakaras atejo“, „Rituok, vainikėli, rituok“ (pastaroji ypač populiarė Gervėčių krašte), atitinkančios baltarusių *Зелёна рутанька, жёлтый цвет* ir *Дзевачкі сястрыцы вы май* („pinant vainiką“) bei kt. Čia jau pastebima didesnė slavų melodikos įtaka. Šios temos neplėtosime, nes tai atskiros studijos objektas.

Išvados

Aptarus šiandieninės rytų dzūkų dainuojamosios tradicijos situaciją, galima konstatuoti, kad senieji žanrai labai sparčiai traukiasi – sulig kiekvieno senosios kartos žmogaus išėjimu į anapilį. Jaunoji karta dainavimo tradicijos visiškai neperima (išskyrus pavienius žmones – garsių dainininkių vaikus ir vaikaičius arba vietinių etnografinių ir folklorinių ansamblių dalyvius); ir tai suprantama, nes senasis repertuaras jau netekęs savo pirminių funkcijų. Taigi, norint patikslinti (nustatyti) šiandienines rytų dzūkų ir rytų aukštaičių muzikinių dialektų ribas, etnomuzikologams reikia remtis XX a. folkloro ekspedicijose užrašytais dainomis ir paskutinių mohikanų dar tebedainuojamu repertuaru.

Kitaip nei kalba (tarmė), kurią visi vietiniai, net ir vaikai, aktyviai tebevartoja, dainos gali būti užsilikusios / neužsilikusios individualių pateikėjų ir užrašytos / neužrašytos individualių užrašytojų dėka. Tad objektyvumo, ypač kalbant apie vieno ar kito melodinio tipo paplitimo ribas, čia išties nedaug. Vis dėlto, pasiremdami šiaandien turimais per šimtmetį sukauptais duomenimis, galime teigti, kad mūsų išskirtos teritorijos, kurios epicentrais laikytinos Adučiškio-Tverečiaus-Gervėčių apylinkės, dainos sudaro(-ė) vieningą žanrinę-stilistinę dainuojamojo folkloro sistemą. Ją laikytume rytų dzūkų muzikinio dialekto pagrindu. Rytų dzūkų muzikinis dialektas apibrėžtinai kaip savarankiškas, išsiskiriantis tam tikromis žanrinėmis ir funkcinėmis grupėmis, savita dermine-intonacine struktūra, gana gausiais anhemitoniniais dariniais, subkvartos pradinėmis intonacijomis, dažna dvidale dainos forma ir kitais bruožais (šių bruožų kadaise būta ir Širvintų krašte: Kernavės, Musninkų, Gelvonų ir kitose apylinkėse, vis dėlto jų neužfiksuota tiek daug, kaip Adučiškio ir Tverečiaus apylinkėse). Adučiškio-Tverečiaus plotas, kuriame išliko ne tik vienbalsių melodijų, bet ir savitų politekstinių heterofoninių giesmių, artimų aukštaičių sutartinėms, laikytinas savotiška pereinamąja teritorija tarp rytų dzūkų ir rytų aukštaičių (deja, šios pereinamosios teritorijos ribos, ypač šiaurės kryptimi, nėra aiškios).

ŠALTINIAI

- AD – *Lietuvių liaudies muzika*, [t. 2]: *Aukštaičių dainos. Šiaurės rytų Lietuva*: [3 CD], parengė Genovaitė Četkauskaitė, Vilnius, 1998.
- Ad – *Adučiškio kraštas*: [Straipsnių rinkinys], red. kolegija: Irena Seliukaitė (pirm.), Violeta Balčiūnienė (sud.) [ir kt.], Vilnius, 2003.

- ADSIM – *Aukštaitijos dainos, sutartinės ir instrumentinė muzika. 1935–1941 m. fonografo įrašai*, sudarė ir parengė Austė Nakiėnė, Rūta Žarskienė, Vilnius, 2004.
- AM – *Aukštaičių melodijos*, sudarė ir parengė Laima Burkšaitienė ir Danutė Krištopaitė, Vilnius, 1990.
- ČLLM – *Lietuvių liaudies melodijos*, sudarė ir parengė Jadvyga Čiurlionytė, 2-asis patais. leidimas, Vilnius, 1999, 1-asis leidimas: *Tautosakos darbai*, 1938, [t.] 5.
- DzD – *Lietuvių liaudies muzika*, [t.] 1: *Dzūkų dainos*, parengė Genovaitė Četkauskaitė, Vilnius, 1974.
- DzM – *Dzūkų melodijos*, sudarė ir parengė Genovaitė Četkauskaitė, Vilnius, 1981.
- Ger – *Gervėčių melodijos*, sudarė ir parengė Vida Daniliauskienė ir Joana Giedrė Razmukaitė, Vilnius, 2003.
- Ign – *Ignalinos kraštas*, red. Danutė Krištopaitė, Vilnius, 1966.
- LLDK D – Vanda Misevičienė. *Lietuvių liaudies dainų katalogas: Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos*, Vilnius, 1972, p. 27–242.
- LLDK KI – Vanda Misevičienė. *Lietuvių liaudies dainų katalogas: Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos*, Vilnius, 1972, p. 243–312.
- LLDK V – Bronė Kazlauskienė. *Lietuvių liaudies dainų katalogas: Vestuvinės dainos jaunosios pusėje*, Vilnius, 1976, *Lietuvių liaudies dainų katalogas: Vestuvinės dainos jaunojo pusėje*, Vilnius, 1977.
- LLM – *Lietuvių liaudies muzika*, parengė Genovaitė Četkauskaitė, Vilnius, 1995.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas
- MFA KLF – Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Muzikologijos instituto Etnomuzikologijos skyriaus Muzikinio folkloro archyvo įrašai magnetofono juostose
- MFA KTR – Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Muzikologijos instituto Etnomuzikologijos skyriaus Muzikinio folkloro archyvo rankraštiniai rinkiniai
- MKČ – *Musninkai. Kernavė. Čiobiškis*, vyr. red. Stanislovas Buchaveckas, Vilnius, 2005.
- Tv – *Tverėčiaus kraštas*, sudarė Irena Seliukaitė, red. Danas Kaukėnas, Vilnius, 2001.
- VRLP – *Vėlykų rytų lelija pražydo: Verbų sekmadienio. Vėlykų, Jurginių papročiai ir tautosaka*, parengė Nijolė Marcinkevičienė, Loreta Sungailienė, Audronė Vakariniėnė, Vilnius, 2007.

LITERATŪRA

- Burkšaitienė Laima 1990. Aukštaičių liaudies dainų melodijos, kn.: *Aukštaičių melodijos*, Vilnius, p. 13–32.
- Burkšaitienė Laima, Krištopaitė Danutė 1990. *Aukštaičių melodijos*, Vilnius.
- Četkauskaitė Genovaitė 1981. *Dzūkų melodijos*, Vilnius.
- Četkauskaitė Genovaitė 1995. *Lietuvių liaudies muzika*, Vilnius.
- Četkauskaitė Genovaitė 1998. *Lietuvių liaudies muzika*, [t.] 2: *Aukštaičių dainos. Šiaurės rytų Lietuva*: [3 CD], Vilnius.
- Čiurlionytė Jadvyga 1969. *Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai*, Vilnius.
- Čiurlionytė Jadvyga 1999a. *Lietuvių liaudies melodijos*, 2-asis patais. leidimas, Vilnius.
- Čiurlionytė Jadvyga 1999b. Lietuvių etnografinės muzikos apžvalga, kn.: *Lietuvių liaudies melodijos*, 2-asis patais. leidimas, Vilnius, p. 15–34.
- Daniliauskienė Vida, Razmukaitė Joana Giedrė 2003. *Gervėčių melodijos*, Vilnius.
- Dringelis Giedrius, Vyčiniėnė Daiva 2005. Dainos nuo Musninkų, Kernavės ir Čiobiškio, kn.: *Musninkai. Kernavė. Čiobiškis*, Vilnius, p. 1021–1071.
- Garšva Kazimieras 2001. Tverėčiaus ir Vidžių šnektas, kn.: *Tverėčiaus kraštas*, Vilnius, p. 475–481.
- Girininkas Algirdas, Semėnas Vidas 2003. Archeologiniai tyrinėjimai Adučiškio krašte, kn.: *Adučiškio kraštas*, Vilnius, p. 5–11.
- Grinaveckienė Elena [ir kt.] 1970. *Lietuvių kalbos tarmės*: Chrestomatija, Vilnius.
- Juzala Gustaw 2007. *Semiotyka folkloru muzycznego pograniczy polsko-litewskich*, Warszawa, p. 139–150.
- Kardelis Vytautas 2002. Šiaurės rytų vilniškiai. Fonologinės pastabos, *Baltistica*, t. 37 (1), p. 79–86.

- Kardelis Vytautas 2007a. Dėl vilniškių patarmės klasifikacijos, *Baltistica*, t. 42 (1), p. 47–60.
- Kardelis Vytautas 2007b. Dėl rytų aukštaičių vilniškių ir uteniškių patarmių ribos, *Baltistica*, t. 42 (3), p. 457–467.
- Krištopaitė Danutė 1988. *Aš išdainavau visas daineles: Pasakojimai apie liaudies talentus – dainininkus ir muzikantus*, kn. 2, Vilnius.
- Krištopaitė Danutė, Burkšaitienė Laima 1989. Gervėtiškių vestuvinės dainos, kn.: *Gervėčiai*, Vilnius, p. 288–308.
- Kuziniene Danutė 1989. Daina apie oželį, kn.: *Gervėčiai*, Vilnius, p. 308–321.
- Morkūnas Kazys 1972. Iš kernaviškių tarmės, kn.: *Kernavė*, Vilnius, p. 277–283.
- Nakienė Austė, Žarskienė Rūta 2004. *Aukštaitijos dainos, sutartinės ir instrumentinė muzika. 1935–1941 m. fonografo įrašai*, Vilnius.
- Račiūnaitė-Vyčiniene Daiva 2000. *Sutartinių atlikimo tradicijos*, Vilnius.
- Račiūnaitė-Vyčiniene Daiva 2008. Naujas lietuvių folkloristikos baras: XX a. pirmosios pusės garsinė dokumentika, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXII, p. 299–306.
- Razmukaitė Joana Giedrė 2005. Gervėčių melodijos, kn.: *Gervėčių melodijos*, Vilnius, p. 4–10.
- Seleskytė Adelė [ir kt.] 1997. *Gervėčių pasakos*, Vilnius.
- Skardžius Pranas [2008]. Lietuvių kalbos dialektologija, *Aidai*: Mėnesinis kultūros žurnalas, prieiga per internetą: <http://aidai.us/index.php?option=com_content&task=view&id=4061&Itemid=300>, [žiūrėta 2008-11-10].
- Šaknys Žilvytis Bernardas 2002. *Lietuvos Respublikos administracinio teritorinio suskirstymo perspektyvos: Etnografiniai kultūriniai regionai*, prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=2231&p_d=21329&p_k=1>, [žiūrėta 2008-05-14].
- Tavļaj Halina 1999. Apie etninių baltarusių ir lietuvių kalendorinių dainų ekvivalentų problemą, kn.: *Etniniai ryšiai muzikiniame folklore*: Tarptautinės konferencijos, skirtos Jadvygos Čiurlionytės 100-osioms gimimo metinėms, vykusios Vilniuje, 1999 m. lapkr. 17–21 d., tezės, Vilnius, p. 24.
- Urbanavičienė Jolita 2006. Rytų aukštaičių vilniškių pakraštinių šnektų kirčiavimo ypatumai, *Baltistica*, t. 41 (2), p. 219–231.
- Vidugiris Aloyzas 2001. Ką ištverė Tverečius, kn.: *Tverečiaus kraštas*, Vilnius, p. 482–485.
- Vyčiniene Daiva 2003. Adučiškio apylinkių dainavimo tradicija, kn.: *Adučiškio kraštas*, Vilnius, p. 501–518.
- Vyčiniene Daiva 2009. Gelvonų krašto dainuojamosios tradicijos ypatumai, kn.: *Gelvonai*: Monografija, (*Lietuvos valsčiai*, kn. 15), Vilnius, p. 1037–1046.
- Vyšniauskaitė Angelė [ir kt.] 2001. *Etninė kultūra*: Etninės kultūros globos tarybos informacinis leidinys, Vilnius.
- Zinkevičius Zigmantas 1969. Apie lietuvių kalbos tarmių skirstymą, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, A serija, t. 3 (31), p. 137–151.
- Žičkienė Aušra 2006. Baltarusių tautosaka iš Vilniaus Ivano Luckevičiaus gudų muziejaus Lietuvių tautosakos rankraštyne, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXII, p. 242–255.
- Бандарчык В. К. 1980. *Валачебныя песні*, Мінск.
- Дубравін В. 1989. *Пісні суміщини: Українські народні пісні*, Київ.
- Земцовский И. 1983. Из болгаро-литовских этномызыкальных параллелей (*Balcano-Balto-Slavica* как предмет музыкознания), kn.: *Балто-славянские исследования, 1982*, Москва, p. 205–223.
- Мехнецов Анатолий 1989. *Песни Псковской земли*, т. 1: *Календарно-обрядовые песни*, Ленинград.
- Назина І. Дз. 1989. *Беларуская народная інструментальная музыка*, Мінск.
- Тавлай Галина 1986. *Белорусское купалье*, Минск.
- Цітовіч Геннадзь 1968. *Анталогія беларускай народнай песні*, Мінск.
- Цитович Геннадзь 1976. *О белорусском песенном фольклоре*, Мінск.

THE PROBLEM OF TERMS AND MUSICAL DIALECT OF EASTERN DZŪKIJA AND EASTERN AUKŠTAITIJA

DAIVA RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ

Summary

This article discusses the conceptual problem of two musical dialects – those of Eastern Dzūkija and Eastern Aukštaitija. It has been noted that concepts denoting adherence to these two regions are often used synonymously in contemporary ethnomusicology. In her revision of the usage of these terms in studies on dialectology and ethnomusicology, the author attempts to define and differentiate between the dialects of Eastern Dzūkija and Eastern Aukštaitija. Although linguists consider the dialect of Eastern Dzūkija to be a sub-dialect of Eastern Aukštaitija – even though this distinction is not a current issue – unique features of folk melodies show that Eastern Dzūkija and Eastern Aukštaitija can be characterized by independent musical dialects.

In her discussion of the situation regarding contemporary singing tradition of Eastern Dzūkija, the author states that the old genres are rapidly disappearing. The song traditions of the young generation do not include them at all (with the exception of some individuals, such as the children and grandchildren of well-known singers, or members of local ethnographic and folklore ensembles). In order to establish the limits of contemporary musical dialects of Eastern Dzūkija and Eastern Aukštaitija, ethnomusicologists need to draw on songs recorded during the 20th century folklore fieldwork sessions. Establishing the limits of the above-mentioned musical dialects is demanding, if not impossible, because the synchronic (geographical) and diachronic (historical) data is insufficiently and unevenly recorded. This has been determined by various factors.

Using data gathered throughout the previous century, we can claim that songs from the territories around the Adučiškis-Tverečius-Gervėčiai regions are composed in a single genre – a stylistic sung folklore system. The author considers this to be the basis for the musical dialect of Eastern Dzūkija.

The Adučiškis-Tverečius area, where not only the single-voice melody remains, but also the distinctive polytextual heterophonic songs, close to the *sutartinės* from Aukštaitija, have survived, is the original transit territory between the boundaries of Eastern Dzūkija and Eastern Aukštaitija: unfortunately, these boundaries, especially those extending in the northward direction, are not clear.

Gauta 2009-11-09